
Hidas kuolema saartorenkaassa

Anatoli Gordijenko: Kuoleman divisioona. Suom. Eero Balk. Jyväskylä: Gummerus-Kustannus Oy, 2003. 326 s.

Anatoli Gordijenko: Gibel divizii. Petrozavodsk: Petropress, 2004. 263 s.

Talvisodan tapahtumat tunnetaan Suomessa kohtuullisen hyvin. Sen sijaan venäläisille aihe on paljon vieraampi. Eihän talvisotaa pidetty ennen 1980-luvun loppua edes oikeana sotana vaan pikemminkin rajaselkkauksena. Talvisota oli YYA-kauden Neuvostoliitossa lähes tabu aihe. Ennen perestroikaa eräissä muistelmateoksissa oli hajanaisia mainintoja talvisodasta. Sodan 60-vuotispäivä synnytti itänaapurissamme kuitenkin suoranaisten kirjojen julkaisuaallon: silloin ilmestyi muun muassa pikaisesti laadittuja kuvakirjasia, sensaationhakuksia populaariteoksia (”kioskikirjoja”) sekä dokumenttikokoelmia.

Lokakuussa 2003 ilmestyneestä Anatoli Gordijenkon dokumenttiromaanista *Kuoleman divisioona* on otettu jo neljä painosmäärä on noin 20 000 kappaletta. *Gibel divizii* julkaistiin joulun 2004 alla myös Venäjällä vaatimattomana 1 000 kappaleen painoksena. Kirjat kuvaavat puolifiktiivisesti Punalipun kunniamerkillä palkitun jaroslavlilaisen 18. jalkaväkidivisioonan ja sille alistetun moskovalaisen (Kalinovskin) 34. kevyen hyökkäysvaunuprikaatin tuhoutumista talvella 1940.

Petroskoilainen Gordijenko (s. 1932) on julkaissut kymmenen kirjaa. Hän on työskennellyt runsaat neljä vuosikymmentä toimittajana Karjalan tasavallan valtakunnallisessa televisioyhtymässä. Hän on tehnyt mm. 80 tv-elokuvaa. Sotahistoriaan Gordijenko on uppoutunut ohjattessaan ja tuottaessaan tv-sarjaa

“Meidän sodanaikainen nuoruutemme”. Gordijenko onkin saanut aineksia kerrontaansa lukuisten veteraanien kertomuksista.

Kirja ei ole ensimmäinen venäläisen kirjoittama, suomeksi julkaistu kaunokirjallinen kuvaus talvisodasta. Vuonna 1989 ilmestyi *Komsomolskaja Pravdan* toimittaja Aleksandr Tšudakovin teos *Talvisodan kahdet kasvot*. Siinä käsitellään Karjalan kannaksen taisteluita ja Mannerheimlinjan murtamista yliluutnantti Pavel Gribovin näkökulmasta. Gordijenko on puolestaan laatinut kirjansa rintamakirjeenvaihtaja N.I. Klimovin (oikealta nimeltään Nikolai Klimenko) kuvitellun päiväkirjan muotoon. Myöhemmin *Pravdaan* kirjoittanut Klimenko toimi talvisodan aikana politrukina ja rintamakirjeenvaihtajana. Päähenkilön esikuva oli jossain niistä Impilahden alueelle syntyneistä moteista, joihin oli saarrettu 18. Divisioonan joukkoja. Muut kirjan henkilöt on mainittu oikeilla nimillään.

Autenttisia kertomuksia

Gordijenkon kirjan teema ei ole täysin vaiettu ja tuntematon aihe Venäjällä. Pavel Aptekar julkaisi vuonna 1996 runsain dokumenttiottein varustamansa selvityksen *Tragedija okružhennyh* (“Saarrettujen tragedia”), joka käsiteli Laatokan Karjalan mottitaiseluita. Jo 1960-luvun lopulla suomalaiset saivat tutustua Itä-Lemetin motissa helmikuussa 1940 kaatuneen, Kuskov-nimisen pataljoonan- tai rykmentinkomentajan päiväkirjaan (Kuskovin päiväkirja tuli vuonna 1969 julkisuuteen Kalle Lehmuksen kirjassa *Talonpoika suurten sakkilaudalla*). Yksi usein julkaistua päiväkirjoista on puolestaan puna-armeijan komppanianpäällikön apulaisen Grizenkon päiväkirjan suomennos. Päiväkirjan, jonka autenttisuutta ei ole syytä epäillä, laatija vaikuttaa, kuten Gordijen-

kon päähenkilökin, sivistyneeltä henkilöltä, joka tekee teräviä havaintoja kokemastaan. Viktor Stepakovin ja Dmitri Orehovin julkaisemassa “*Paraatimarssi Suomeen*” -teoksessa (1992) oli mukana myös Gordijenkon kirjassa käsiteltyjen 18. Divisioonan sekä 34. hyökkäysvaunuprikaatin eloonjääneiden kuvauksia. Nuo veteraanien kertomukset vahvistavat Gordijenkon esittämää kuvaa saarrettujen ankarista kokemuksista.

Kenraali talven kurjistamat

Kirjan runkona on siis seipetty päiväkirja, jonka sivuilla päähenkilö kertoo kokemastaan. Paraatimarssilla olevat puna-armeijalaiset ovat voitonriemuisia ja ylimielisiä. Päähenkilön aseita ovat ideologia, kirjoituskone ja kovaväänislaitteet. Etenemisen hidastuessa ja saarroituksen edessä päähenkilön usko aatteesensa horjuu pahemman kerran. Politrukki turhautuu myös, koska propaganda ei pure motittajiin. Toisaalta suomalaisten levittämät lentolehtiset eivät tehoa saarrettuihin. Heidän henkistä ja fyysistä luhistumista edesauttavat suomalaisten motinpehmitystoimien ohella ankarat pakkaset ja nälkä. Motitetut kaapivat ruokaa etsiessään hevosten kaviot sekä keittävät keittoa nahkavöistä, sillä muonapudotukset joutuivat usein piirittäjien käsiin. Kirja ei keskity pelkästään poliittisen osaston toimintaan, vaan päiväkirjan kautta piirtyy kuva tuhansien motitettujen korsu- ja maakuoppaelämän ankeasta todellisuudesta. Politrukki pyrkii luotaamaan saarrettujen tunteja ja kirjoittaa sankaritarinoita ruohonjuuritason neuvostosotilaista, esimerkiksi viimeisen ammuksen saakka taistelleesta panssarimies Tereškovista, kosmonautti Valentina Tereškovan isästä.

Epäreilu sodankäyntitapa vai innovatiivinen taktiikka?

Yleistilanne käy tyydyttävästi ilmi kirjasta. Joulukuun alussa Laatokan rantatietä pitkin sekä Käsänälästä suoraan länteen edenneet neuvostojoukot pääsivät yhtymään Koirinojan tiesolmussa. Suomalaisten joulukuussa 1939 tekemät vastahyökkäykset eivät onnistuneet, mutta ne pakottivat neuvostoyhtymät puolustuskanalle. Tammikuun alussa ns. suuren vastahyökkäyksen seurauksena suomalaiset joukot pääsivät kahden tien yli Laatokan rantaan. Näin ne onnistuivat saartamaan huomattavat neuvostovoimat yhteen isoon (Kitilän) ja runsaaseen kymmeneen pienempään saartorenkaaseen eli mottiin. Kirjailija Håkan Mörne kuvasi syntyntä tilannetta “venäläissaaristoksi”.

Gordijenkon sotilaat ihastelevat Suomi-konepistoolin käytökelpoisuutta metsätaisteluissa. Kirjan mukaan venäläiset sotilaat eivät pitäneet suomalaisia reiluna, koska nämä eivät hyökänneet suoraan vaan neuvostojoukkojen sivustoihin ja selustaan. Epäreiluna pidettiin myös väijytyksiä sekä hiihtojoukkojen sissitaktiikkaa: nopeasti iskeneet joukot katosivat taas nopeasti pimeyteen. Oveluuteen turvautuminen sekä sään, maaston ja liikkuvuuden hyväksikäyttö ovat kautta historian tarjonneet alivoimaiselle osapuolelle keinoja tasoittaa epätasaisia voimasuhteita. Sotahistorioitsija Sampo Ahto onkin todennut, että suomalaisten saarrostaktiikka noudatti sotataidon klassisia sääntöjä.

Kirjassa selitetään, että Lemetteihin saarretut eivät saaneet lupaa ulosmurtautumiseen siksi, että motittaminen vaatisi suomalaisilta runsaasti voimia ja uuvuttaisi lopulta heidät. Tämä on totta. Näin oli tosiaan käydä. Suomalaiset eivät halunneet motteja, koska ne sitoivat runsaasti joukkoja vartiointitehtäviin. Laa-

tokan koillispuolella maahan tunkeutuvan vihollisen saarrostusta oli suunniteltu jo ennen sotaa, mutta ainoa tavoiteltu motti oli ns. Kitilän suurmotti (iso pussi), johon suljettiin kokonainen 168. Divisioona. Muut pienemmät motit syntyivät ”työtapaturmina”. Mottien odotettiin antautuvan nopeasti. Näin ei kuitenkaan käynyt. Mottien laukaiseminen ei ollut helppo tehtävä suomalaisille, koska heillä ei ollut tarvittavaa kalustoa, raskasta aseistusta sekä vastapuoli puolustautui sitkeästi. Suomalaisten Laatokan Karjalan operaatioalueella käyttämä mottitaktiikka (eli pyrkimykset laukaista motit) ei selviä kirjasta kunnolla. Näin ollen se kaipaa lisäselvityksen. Aihetta tutkinut sotahistorioitsija Antti Juutilainen pitääkin suomalaisten menestyksen avaimina juuri sitä, että nämä toimivat aktiivisesti ja yllätyksellisesti. Suomalaiset kehittivät innovatiivisen sodankäyntitavan, jota he sovelsivat menestyksellisesti käytäntöön. Vastarinnan murtaminen pala palalta osoittautui toimivaksi tavaksi laukaista motteja. Mottitaktiikka oli ”köyhän miehen taktiikka”, ja sen ydin oli neuvostojoukkojen saartaminen nopeilla, toisiaan seuranneilla hyökkäyksillä, joiden jälkeen pyrittiin tuhoamaan vastustaja mahdollisimman pienin omin tappioin. Omintakeinen mottienvaltataktiikka vaihteli paikasta riippuen. Yleensä pimeyttä käytettiin hyödyksi: iskuosastot etenivät hiipien tai nakersivat motin reunaan. Joskus suomalaiset hyökkäsivät suoraan päin. Toisinaan motitettujen annettiin purkautua tarkoituksellisesti korpeen. Joka tapauksessa motteja häirittiin ja pehmitettiin jatkuvasti: saarretut piti saada kuluttamaan ammuksiaan. Heille ei myöskään saanut antaa aikaa lepoon tai parantaa asemaansa.

No minkälainen oli sitten tilanne Gordijenkon poliitrukin motissa? Tammikuun lopulla umpeutui

Itä-Lemetin eli ns. Kenraalimotin saartorengas. Nimi tuli siitä, että motissa oli kaksi prikaatinkomentajan arvossa (kenraalimajurin) ollutta: 18. jalkaväkidivisioonan komentaja G.F. Kondrašov sekä 34. hyökkäysvaunuprikaatin komentaja S.I. Kondratjev. Motteihin jäi sattumanvaraisesti erilaisia joukkoja. Itä-Lemettiin jäivät esimerkiksi molempien edellä mainittujen neuvostoyhtymien esikunnat. Suomalaisen 13. Divisioonan esikunta käski helmikuun puolivälissä joukkojaan estämään kaikki saarrettujen avustuspyrkimykset sekä tuhoamaan ulospyrkivät osastot. Eräiden muiden mottien lauettua suomalaiset saattoivat keskittää Itä-Lemettä vastaan lisäjoukkoja ja ryhtyä toden teolla valtamaan mottia. Hyökkääjät kärsivät kovia tappioita pyrkiessään kiristämään saartorengasta. Varsinaiset valtausyritykset eivät onnistuneet, koska motti oli tulivoimainen. Sen useista sisäkkäisistä kehistä koostunut puolustus perustui maahan kaivettuihin panssari-vaunuihin sekä liikkuvaan reserviin. Vaunuja oli kaikkiaan 71 kappaletta. Huomatessaan suorat hyökkäykset tehottomiksi suomalaiset antoivat motin puolustajien purkautua korpeen, minkä jälkeen nämä olivat syvässä lumessa helpommin tuhottavissa. Taktiikka onnistui, kun kaikki kynnelle kykenevät mutta pakkasen ja nälän heikentämät saarretut ryntäsivät helmikuun viimeisenä ulos motista tuhoutuen pääosin suomalaistuleh. Esimerkiksi puna-armeijan 18. Divisioonasta, jossa oli ennen talvisotaa ollut noin 15 000 miestä, jäi eloon alle kymmenen prosenttia sen alkupeiräisestä vahvuudesta.

Katastrofin syylliset

Gordijenkon kirjassa mottiin joutumisen syyksi viitataan johdon kyvyttömyyttä. Tämä ei ole uusi selitysmalli, sillä menneinä vuo-

sikymmeninä neuvostoliittolaiset matkaoppaat kertoivat turisteille, että Sortavalan varuskuntaan marssineiden joukkojen johtajat ryyppäsivät ankarasti jättäen miehet kuolemaan pakkaseen. Suomalaisten toiminnan vaikutusta ei opastuksissa mainittu 1970-luvulla. Kondrašov, joka oli säilynyt puhdistuksissa ja ollut vielä luutnantti vuonna 1937, nimettiin divisioonan komentajaksi päivää ennen talvisodan alkamista. Kirjassa komentaja murtautuu miestensä mukana sotamieheksi naamioituneena. Hänet teloitettiin Pitkäsäränassa miestensä edessä. Kohtalo oli siis sama kuin Raatteen tieltä pois päässeen 44. Divisioonan komentaja A.I. Vinogradovin. Osa Laatokan Karjalan moteissa olleista neuvostokomentajista teki itsemurhan. On mielenkiintoista, että jo myöhäissyksyllä 1939 pidetyssä tarkastuksessa oli löydetty runsaasti puutteita 18. Divisioonan päällystön metsätaistelutaidoissa. Lisäksi divisioonan upseeristo aliarvioi suomalaiset. Keväällä 1940 tehdyssä tutkimuksessa 18. Divisioonan tuhon syiksi nähtiin tiedustelun ja kurin laiminlyönti ja kaavamaisuus ohjesääntöjen noudattamisessa.

Syitä lopputulokseen voidaan hakea myös puna-armeijan koulutuksesta – tai oikeammin sen puutteista. Esimerkiksi Itä-Lemetin saartajiin kuuluneen pohjoissavolaisen Jalkaväkirykmentti 39:n I pataljoonan konekiväärikomppanian päällikkö, reservin vänrikki Martti Virnes kirjoitti tammikuussa 1940 siskolleen, että puna-armeijan taktiikka oli ”surkean alkeellista”. Hän päätti kirjeensä toteamalla, että ”nyt on 2 (neuvosto)divisioonaa armoillamme”. Virnes on pitänyt myös yksikkönsä sotapäiväkirjaa, jossa hän kirjoittaa tammikuun lopulla, että tilanne oli rauhoittunut suomalaisten kannalta katsottuna: saarretut eivät yrittäneet murtautua ulos moteista. Muutenkin hän

luonnehti piiritystyötä helpoksi. Mottien valtausta yrittäneet iskuryhmät sekä avuksi tulleita hiihtojoukkoja vastaan taistelleet kiväärimiehet tosin kärsivät raskaita tappioita.

Paikkoja, nimiä ja legendoja

Kuoleman divisioonan tapahtumapaikaksi mainitaan venäläisten Kuolemanlaaksoksi kutsuma paikka Pitkärannan lähellä. Itse asiassa kyseessä on noin 40 kilometrin pituinen tieosuus Lemetin tiehaarasta vanhalle rajalle. Sitä kutsutaan myös Käsnäselän tieksi (jonka alkuosan korvasi syksyllä 2004 uusi tie). Suomentaja Eero Balk on onnistunut kohtuullisen hyvin käännöksessään. Vaikka paikannimet ovat pääsääntöisesti oikein, Balk ei ole aina tarkistanut yksityiskohtia. Esimerkiksi Suuran pitäisi olla Siiran tienhaaran motti. Mylly ei ole mikään varsinainen paikka, vaan alamotti: Länsi-Lemetti jakautui näet panssaripirsin alueeseen sekä Myllyn tukikohtaan. Kirjassa viljellään suomalaisten tuntemaa Itä-Lemetti-nimitystä, vaikka neuvostoliittolaisissa arkistolähteissä tuota mottia kutsutaan Eteläiseksi Lemetiksi. Balk ei myöskään käytä paikannimien kohdalla yleisesti vakiintuneita ulkopaikallissijoja, vaan sisäpaikallissijoja.

Kirjan faktat ovat suurin piirtein kohdallaan. Gordijenko on hyödyntänyt joitakin petroskoilaisen historianprofessori Juri Kilinin suomalaisesta talvisotatutkimuksesta kääntämiä taustatietoja. Kilin on myös on korjannut kirjan venäjänkielisen käsikirjoituksen asiavirheitä. Sellaisia ovat olleet esimerkiksi väärät panssarivaunutyyppit sekä legenda suomalaisesta nunnasta, joka tulitti neuvostojoukkoja kirkon katolta. Suomenkieliseen laitokseen tuo tarina on jäänyt (s. 135). Valitettavasti Gordijenko ei ole täysin päässyt irti sitkeästi elävästä, suomalaisiin liitetystä

kukuška-myytistä. Hän kirjoittaa kirjansa sivulla 153 seuraavasti: "...pahiten kaikki pelkäävät tarkka-ampujia, jotka istuvat pienellä nyppylällä tai ehkä puissa."

Viittaus eversti E. W. Veijon komentamaan Jalkaväkirykmentti 36:een on mielenkiintoinen. Päähenkilö kirjoittaa nähneensä mainintoja kyseisestä rykmentistä sotilasasiakirjoissa. Todellisuudessa neuvosto-osapuoli ihmetteli U.A. Käkösen mukaan JR 36:n suorituksia. Rykmentti "ilmestyi aina ratkaisuvaiheessa paikalle ja torjui heidän hyökkäyksensä". Käkönen toteaa kirjassaan *Sotilasasiemiehenä Moskovassa 1939*, että puna-armeijan edustajat luulivat pohjoiskarjalaisten reserviläisten muodostaman JR 36:n olevan "valiorykmentti". Todellisuudessa paikalle ilmestyneet joukot olivatkin, Käkösen jatkaa, "vain Veijon rykmentin osia – komppanioita ja pataljoonia –, jotka oli viime hetkessä saatu irrotetuksi toisaalta ja lähetetty apuun". Itse asiassa suomalaiset joukot olivat kaikkea muuta kuin valioyksiköitä. Mottitaistelualueella toimi myös taisteluarvoltaan kyseenalaisia suomalaisjoukkoja ja todellisia "mallicajandereita". Sellainen oli esimerkiksi Länsi-Lemetin liepeillä taistellut, Uudenmaan ruotsinkielisistä ikämiehistä muodostettu ja puutteellisesti varustettu Erillinen Pataljoona 18.

On helppo yhtyä sotahistorioitsija Anssi Vuoremaan *Sotilasaikakauslehdessä* 3/2004 esittämiin epäilyihin siitä, että päähenkilön tiedot suomalaisista ovat liian tarkkoja. Teoksen lopussa julkaistut pöytäkirjat ovat niin ikään epäuskottavia, koska niissä viitataan suomalaisten syyllistyneen räikeisiin sotarikoksiin. Totta on, että Itä-Lemetin vallanneita joukkoja oli pilkkukuumeuhan vuoksi kielletty menemästä sisälle korsuihin. Suomalaisille oli sen sijaan annettu ohjeet hävittää korsut polttopulloilla.

Gordijenkon kirjasta ei löydy vastausta siihen, miksi saaretut pysyivät passiivisina. Motitetut löivät laimin partioinnin ja lähitiedustelun, mikä puolestaan helpotti suomalaisten työtä. Piirittäjät yllättyivät kuitenkin puna-armeijan lujasta taistelutahdosta. Sitä pitiivät yllä kova kuri, komissaarien johtamien poliittisten osastojen valistustyö sekä kauhujutut suomalaisten raakuudesta. Vangeiksi jääneitä uhkasi suomalaisten käsissä kuolemaakin kauheampi kohtalo. Pelottelu tuotti tulosta, sillä vain Saarijärven motti antautui. Eloon jääneillä, erityisesti sotavankeudesta palanneilla, ei ollut helppoa. Dmitri Frolovin löytämien asiakirjojen mukaan kuulustelijat eivät esimerkiksi uskoneet sotavankeudesta palautetun 18. Divisioonan henkilöstöön kuuluneen yliluutnantti Ivan Rusakovin kertomuksia. Haavoituneena ja paleltuneena vangiksi jäänyt Rusakov sai kahdeksan vuoden työleirituomion, koska oli jäänyt henkiin ja antautunut häpeällisesti.

Gordijenkon kirja on edellä esittämästäni kriittistä huolimatta merkittävä teos. Se on pääosin todentuntuisesti ja taidokkaasti kirjoitettu sotaromaani. Kirjan tyyli on ryöpsähtelevä ja kaunistelematon; itse asiassa kuvaus lähenee paikoin inhorealismia. *Kuoleman divisioonan* kautta välittyy kuitenkin hyvin saarettujen karkea kohtalo.

Ukrainalaissyntyinen Gordijenko on kiinnostunut myös Suomussalmen tapahtumista talvella 1939–1940. Ukrainalainen 44. Divisioona ("Sininen divisioona") koki tammikuun 1940 ensimmäisellä viikolla Raatteen tiellä lähes kirjassa kuvatun kaltaisen kohtalon. Raatteen tien tapahtumiin viitataankin kirjassa. Gordijenko on kertomansa mukaan käymässä käsiksi myös jatkosodan aikana Karjalan rintamalla toimineiden venäläisten partisaaniosastojen vaiheisiin. Toivottavasti kuulem-

me vielä Gordijenkosta.

Pasi Tuunainen

Tämän numeron kirjoittajat

Kari Alho
VTT, dosentti, tutkimusjohtaja
ETLA

Dmitri Frolov
VTT, tutkija
Helsinki

Jelena Jarskaja-Smirnova
Tri, professori, johtaja
Saratovin teknillinen yliopisto,
sosiaalityön ja sosiaaliantropolo-
gian laitos

Christian Jokinen
VTM, tutkija
Turun yliopiston poliittisen histo-
rian laitoksen alainen
Konfliktien ja terrorismin tutki-
musryhmä

Thomas Jokinen
Valt. yo., tutkimusavustaja
Turun yliopiston poliittisen histo-
rian laitoksen alainen
Konfliktien ja terrorismin tutki-
musryhmä

Jouni Järvinen
FM, projektipäällikkö
Aleksanteri-instituutti

Markku Kotilainen
VTT, tutkimuspäällikkö
ETLA

Anssi Kullberg
YTM, tutkija
Turun yliopiston poliittisen historian
laitoksen alainen
Konfliktien ja terrorismin tutkimus-
ryhmä

Nikita Lomagin
Professori
Pietarin valtionyliopisto

Andrzej Paczkowski
Professori
Instytut Studiów Politycznych
Collegium Civitas
Warszawa

Mikko Palonkorpi
VTM, tutkija
Aleksanteri-instituutti

Jukka Rislakki
Toimittaja
Riika

Pavel Romanov
Tri, professori
Saratovin teknillinen yliopisto,
sosiaalityön ja sosiaaliantropolo-
gian laitos

Hanna Smith
MA, tutkija
Aleksanteri-instituutti

Veronika Štšebjanova
Kandidaatti, assistentti
Saratovin teknillinen yliopisto,
sosiaalityön ja sosiaaliantropolo-
gian laitos